Muhamed Kondžić

HAM-DAGOVA OSVETA

Nepovratno i bezglasno dogorjevala je godina; njena smrt se očitavala na sažeženoj travi, na skorepljenom lišću hrastove šume, u lijenoj, predsmrtnoj igri zadnjih leptirova. Bila je to najtužnija smrt ljetine koju je ikad upamtio Ham-Dag.

Sjedio je pod teškim zamrlim hrastom na rubu Šemsibegova gaja odakle je mogao vidjeti sve: i nekadašnju svoju kuću u velikom Šarenom šljiviku kako se bjelasa kao vitak ždral, i dervišku tekiju koju je podigao za Mesnevije njegov otac, i carski put što se svjetlucao u žutom moru kukuruzišta kao izguljen jatagan iz kanije,

U njegovu pogledu nije bilo sjaja kao što ga imaju oči zdrava čovjeka, niti je u njima bilo želje, niti straha, niti mržnje - sve što su one mogle tog časa upiti oko sebe i pokazati nekome bijaše neka teška, olovna tuga. Taj čovjek što je bezvoljno gledao u neku tačku ispred sebe mogao je imati četrdeset godina, crnu put kože, kratak vrat i široka leđa. Bio je sličan svim ljudima u svim kasabama vilajeta i nikoga ničim ne bi mogao izdvojiti od ostalih da nije u njegovim očima bilo onog pogleda - a taj pogled je mogao biti izraz zadovoljstva, žalost za nekim golemim gubit-kom, razočaranje u neku dragu pustolovinu, zamišljaj da je sve moglo biti drugačije nego što je sada, bol zadat od najmilije osobe, krah svih snova u koje je vjerovao. Bijaše zagonetan Ham-Dagov pogled. Ham-Dag je, uz sav prezir koji se najsnažnije očitovao u njegovim očima, uz sav čemer što se provlačio iza tog odsjeva prezira, bolovao na neki svoj osebujan način i ovo ljeto, njegovu tihu, bezglasnu smrt. Pod teretom tog olovnog osjećanja, izmiješanog sa beznadnošću svoga života s kojim se hrvao odavno i koji mu se, izgleda oteo kao borac isuviše namazan zejtinom. Ham je konačno priznao i razumio da nema više kud; smrt je nakon svega bila jedini izlaz iz te goleme duševne patnje, iz bezumlja u kome je živio. Smrt ljeta ga je stoga toliko opčinila i podsjetila na vlastito umiranje ili je istinski u odlasku godine vidio i svoj nestanak; valjalo mu je poći nekuda - ostaviti ove proplanke po kojima se lomatao tolike godine u odmetništvu, rastati mu se valjalo od puteljaka, planinskih bajti i šarenih mahala po koji-ma bi tajom, najviše noću, oprezno hodao. Valjalo se rastati od stabala, od trave, planinskih potoka i od puške što mu je u krilu dok sjedi na rubu Šemsibegova gaja. Pa i od osvete mu se valjalo rastati, jer i ona je značila nešto u njegovom dvadesetogodišnjem odmetništvu; kad je bio od svih odbačen i zaboravljen, ta čudna nevidljiva žena-osveta u njemu grijala mu je dušu, sokolila ga da izdura sve one duge, ljute zime, sva ona šarena, lepršava proljeća od kojih duša boli, da preboli; sve teške, tužne misli da rasprede i da ih navede jednom cilju - nadi da će kad li-tad li sresti Gar-Šiša. A bilo je mnogo nevolja kad je htio da skrasi svoj život. Bilo je dana kad je gotovo čvrsto odlučivao da se preda kadiji ili sejmenskom baši. Ali, vazda bi se iz njega, po nekom neznanom putu, iz njegova bića javila osveta; da nije rano za tu odluku, Ham-Dag? Kud si se namjerio, Ham? Kud misliš? Zar si sve zaboravio, oprostio, Ham-Dag? Opraštaš li to komad svog života nekome? Da li si razmislio Ham? Oni tebi nisu ništa oprostili... I tad bi mijenjao već donijetu odluku. Ponovo bi, još dublje,

još oštrije, gazio kroz ljut snijeg, kroz gušće žbunje, u više stijenje iznad sebe. I još ljuće bi mrzio i u sebi stiskao tu neznanu ženu-osvetu.

Kad se ona u njemu okotila, kad se javila, kako se u njegovu dušu uselila - to ne zna Ham-Dag; hoće li to biti onog dana kad se vratio iz Vidinske bitke i kad je saznao da mu je Gar-Siš silovao sestru, ubio brata koji ju je štitio od njegovog pijanog zuluma? Ili se u njeg uvukla osveta možda onog dana kad je kadija presudio drugačije nego stoje trebalo, i zbog čega je bacio carsku zastavu pod noge i morao onda bježati da ga ne popljuju pa objese? Kad se to dogodilo? Ili se možda nikad i nije desilo, već je ona u njemu bila s rođenim danom?

Danima, mjesecima i godinama bi, kad god bi za to imao mirna trenutka, razmišljao o toj utvari u sebi, ali nikada je nije mogao dovoljno snažno uhvatiti za kose, za stegno, za ruku i reći joj: čuj, beštijo, ko si i odakle u meni, i šta hoćeš, i čemu me to vodiš? I kad je ubio jednog sejmena što ga je prepoznao i potegao za kuburu, i kad je isjekao Gar-Šišova brata i namirio ujam u krvi za svog mlađeg brata, i kad je noću sačekao kadiju i oborio ga olovom u prašinu pa mu poslije zapalio kuću...

Ta čudna kurvetina u njemu, ta osveta, s kojom je bio prinuđen da živi što god je ljuće svetio nepravde učinjene prema njemu, sve više je rasla po njegovom biću, sve jedrije je cvjetala; mila je kose njegovom krvlju, mirisala svoje nevidljivo, vitko, besmrtno tijelo njegovim dahom, protezala se neumorena ničim, nevina ali tvrda u njemu, odlučna da nikud i nikad iz njega ne utekne. Ham-Dag je silazio u tekiju kod derviškog šejha i molio ga da iz njega molitvom istjera tu nakazu, ali nije uspjelo. Išao je i u Tešanj preko planine Rastuše i Borija kod hodže-čudotvorca, ali ni to nije pomoglo. Kupao se u obljevima planinskih trava, salijevale su mu nene olovnu stravu, molio se dragom, svemogućem Bogu, ali ni to nije pomagalo...

- Hajde, idi iz mene, nesrećo - kazao je u tami planine uoči najčudnijeg dana Lejleti-Kadra. Tad se ona javila zmij-skim glasom: - Otići ću, Ham! Otići ću iz tebe kad ubiješ Gar-Siša. Tad ćeš i ti umrijeti. Bez mene ti nema života. Kad ja odem i tvoj odlazak je suđen, Ham.

- Iz tebe će je jedino istjerati dječja duša, sinko- kazala mu je jedne večeri stara nena kod koje se svratio da zanoći u planini. - Samo dječja duša, razumiš me, dječja - slušao je sparušen, vehad glas iz staričinih usta.

- Ali gdje ću naći dječju dušu, majko - pitao je dalje Ham.

- U tebi je, zametenjače. Nigdje je ne traži, u tebi je. Samo kaži: Kulhuvalahu ehad, allahhusamed. Hajde za mnom, ponovi zametenjače...

I Ham-Dag je ponavljao čitavu noć te teške, nerazumljive riječi što mu ih je rekla starica. Ponavljao ih je i sutradan i uz to stalno tražio u sebi dječju dušu, kopkao po razumu, po krvi, po kostima ne bi li odnekud, iz tog neizmjernog neznanstva u sebi, iskopkao dječju dušu. Lutao je mislima po svom dalekom, ljupkom djetinjstvu, trčkarao po šarenom ćilimu uspomena, hvatao se za drage, tople riječi mladosti i za golemo čudo. U tim rijetkim, blještavim prisjećanjima, osveta-žena bi u njemu nestajala, prhutila se i ne bi se javljala sve do časa kad bi se nevidljivo klup-ko prediva uspomena razmotalo do povratka iz Vidina, s onog strašnog vidinskog polja gdje je sabljom sjekao pobunjenu vojsku Adžamibega Rustema; tad bi kao stonoga životinja ružna lika iz njega isklijala osveta; grohot njena zlog smijeha za čas bi porušio sve nježne uspomene i tad je Ham nemoćno saznavao kako mu je daleka dječja duša u njemu i daje sve ruši u provaliju crnog čemera. Ostajao bi sam baš kao što je i danas sam pred ružnom slikom u očima - umirala je tiho ljetina, a on nemoćan da bilo šta poduzme ili spriječi da se to neminovno ne dogodi, da se bar odloži za kasnije, samo da ne bude sad, ne nikako sad.

Nije mogao.

Čekao je da se i to zadnje dogodi. Još jednom mu je valjalo kleknuti pred osvetom u sebi. Morao je toj nezasitoj zvijeri, što mu godinama gospodari bićem, razumom najviše, dati još

jednom demirli tepsiju sa glavom, sa mrtvom, odsječenom glavom Gar-Šiša. A onda će mirno ubiti i sebe i nju; vjerovao je da - kad ne može dotaći u sebi dječju dušu - može vlastitom smrću konačno odagnati i tu strašnu, neznanu ženu-os-vetu iz sebe. Još se u jednom kutku svojeg razuma nadao da će kao maksum, kao tek rođeno dijete, krenuti put Božijih perivoja gdje za njega postoji odvojen divan da pred Božijim licem ispriča sve kako je bilo.

Jučer je čekao Ded-Mehmeda. Ded-Mehmed je bio njegov vojnik kad su išli na Vidin da gase vatru pobune u Bugarskoj. Ded-Mehmed je bio tad njegov seiz, a sad dojavljivač svega što se zbiva u kasabi ispod njega. Ded-Mehmed je jučer sav zadihan, izderanih čakšira došao u planinu s torbom fišeka za pušku, s olovom i prahom, s duhanom i ćagetom i kazao. Nije ni sjeo, a kazao je kroz pljuvačku, kroz stisnute vilice: - Begefendi, kod kuće je! Sam je! I došao je iz Carigrada!...

- Ko je stigao iz Carigrada?- pitao je Ham.- Smiri se, pa polahko kazuj, Ded-Mehmede. Hajde sjedi pa kazuj odreda i polahko, Ded.

I Ded-Mehmed je počeo da kazuje kako je uvrebao u karavanu koji se nije ustavljao u čaršiji Gar-Šiša. Vidio je kako je bez pratnje, zavijen beduinskim barnusom ušao u svoju kuću, u kuću svog oca, i njegova, očeva mu oca kuću. I zatim je Ded-Mehmed skriven iza pojata zapazio da će ostati te noći, a ujutru ga je ponovo vidio u vrtlovima, i kazao je zatim Ded-Mehmed:

- Eto, begefendija, i tvojim arslanskim očima životne radosti! Ubićeš zasigurno Gar-Šiša i namirićeš krv tvoje krvi i obraz tvog obraza, obraza ti očina, i obraza njegova oca, amin Bože, jedini gospodaru zemlje i nebesa.

- Amin - kazao je Ham-Dag. - Vrijedan si glas donio Ded-Mehmede. Čim da te nagradim? Hoćeš li onaj mlin što je ostao, ili čardak u Sočkovici, ili šljivike uz Jaliju? Slobodno reci i biraj, Ded-Mehmede. I hodi da te poljubim i da se halalimo kao brat s bratom. I daću ti tapiju da ti moji odsijeku sve što poželiš za ovaj glas. Napisaću im da ti dadnu onaj komad zemlje koji poželiš, Ded-Mehmede.

I tad je poljubio svog nekadašnjeg seiza. I sad je sam dok popodne gori u žutoj, čistoj vatri i dok tiho, bez ikakva glasa i znaka, umire ljetina. Dolje, ispod njega je kasaba i vidi Gar-Šišovu kuću. Vidi i dim iz odžaka, kapiju i basamke do gornjih soba.

Ham je čekao svoju zadnju noć pa da krene na svoj zadnji put, u zadnju pustolovinu zametenjaštva, a onda će, uz Božiju pomoć, krenuti na još jedan, dalji, neznan put, u plavo nebo, između zvijezda do Božijih vrtova. Staće i zakucaće na ogromni mandal, lupnuće zlatnim zvekirom na zlatnim vratima i melekji će mu otvoriti džennetska vrata i on će ući i staće pred njegovo lice i reći: "Došao je tvoj rob Ham-Dag da kaže svoje grijehe i grijehe drugih i da te pita, o neuništivi, ima li mjesta mojoj duši".

Kao u nekom bunilu, ukočen, zakovan pogledom u prazninu umiruće godine ispred sebe, kao da čuje nevidljivog sugovornika: "Jesi li pronašao dječju dušu u sebi, robe moj, Ham? Dodaj mi dječju dušu i mjesto ti je osigurano, robe moj, Ham."

I kao da se vidi kako pretražuje po sebi, kako prazni dio po dio svog bića, ali niotkud, ma kako se naprezao da nađe, ne nalazi, ne javlja mu se dječja duša.

"Imam samo djetinjstvo, o, moj Stvoritelju"- čuje i svoj glas, a zatim mu se vraća odgovor: "Tražio sam dječju dušu, robe moj Ham. Bez nje ti nije mjesto u vrtovima. Bez nje ćeš lutati ispod nebeskih kapija do kijametskog dana, a tada ću ti presuditi, robe moj Ham. Idi sad i traži svoju izgubljenu dječju dušu..."

Ni zapazio nije kad ga hlad akšama dotaknu po licu i on se trže, lagahno se vrati samom sebi i prvo što učini u tom povratku bijaše puška; dohvati je i pregleda da li joj je grlo puno

fišekom, zatim to isto učini s objema kuburama za pojasom pa ustade polagahnim korakom, pognut malo u leđima, krenu s ruba Šemsibegova gaja prema kasabi ispod sebe.

Bez poteškoća je došao do Gar-Šišove kuće, još lakše joj zaobišao ulazna vrata i preskočio iza kuće plot na avliji, a zatim se, izuvši čizme i s kuburom u ruci, lagahno ispeo drvenim basamcima u gornje odaje. Otvorio je vrata i ugle-dao Gar-Šiša kako stoji pred Božijim licem i klanja akšam. Kako mu je bio okrenut leđima htio je da sačeka dok Gar izmoli zadnju dovu i dok ne preda selam i okrene mu lice. Sjedeći na sećiji iza njegovih leđa, gledao je Ham Gar-Šiša kako pada na sedždu, kako šapuće molitvu, kako se ponovo teško previja u struku i nanova pada čelom na postekiju i zatim kako podvijenih nogu, držeći ruke na prsima, očekujući da u njih Svemogući spusti nevidljivim putem nagradu za ono što Gar čini.

Dok se molitva iz Garovih usta mrmoreći širila tišinom odaje, Ham je u vilinskoj brzini motao život ispred sebe - sad je nanova bio pred kućom i čuo lelek gorak kao spečena krv od ljute rane u grlu. U oči mu se vrati bratov tek zatrpan kabur - žuta ilovača ga gruhnu u prsa i on bi posrnuo da nije sjedio u Gar-Šišovoj sobi. Zatim mu u oči uđe sestra Namka i njen izluđen pogled, uhvaćena donja vilica, pa onda kadija, pa onda zastava, pa onda sve ovo što se oduljilo ravnih dvadeset godina - svako brdo, urvina i klanac, svaka noć puna cvokota zuba na hladnoj vjetro-metini, pa vrela cijev puške, pa hladan jezik sablje, pa smrt za smrću, jaz za jazom, most za mostom bespovratno srušeni i nikad više, nikad prema drugoj obali...

- Esselatu vesselamu, alejhe...

Gar-Šiš predade selam na desnu, pa zatim na lijevu stranu i ugleda iza sebe sjenku na duvaru što ju je čirak mutno iscrtao na suprotnoj strani. Zatim se polahko okrenu i oči mu se ukočiše kad ugleda Ham-Dagovo lice.

- Ako si brat, nemoj - istisnuo je Gar-Šiš gledajući u kratku pušku. - Budi čovjek - hvatao se Gar-Šiš za nevidljivu uzicu prema Hamovom srcu. Budi čovjek, Ham, ne čini to...

- Čovjek sam, Gar - rekao je tvrdo Ham. Pipni me, Gar-Šišu, pa ćeš se uvjeriti snažnije i od samoga Boga.

- Ubićeš me, zar nije sve zaboravljeno, Ham? - jagmio se Gar da podsjeti Hama kako prošlost nema duga korijena u čovjeku.

- Jakako, ubiću te, Gar. Moram te ubiti i ti znaš zbog čega te moram ubiti. Ti to najbolje znaš. Zbog ses-tre koja je poludjela i sad je mazlum, naivka i vuča se sa trhnošama po kasabi. I zbog brata te moram ubiti, Gar. Znaš da si mi uzeo krv i kuću zavio u crno? A najviše te moram ubiti zbog ove kurve u meni koja stalno viče: Još, Ham! Još, i stalno još! Zbog tebe se ona naselila u mojoj krvi, ušla mi u kost, sjela pod grlo, sledila srce, Gar-Šišu!

- Nasvetio si se, Ham. Dosta si pustio krvi, dosta kuća u crno zavio za sve ove duge godine, pusti me, Ham.

U Gar-Šišovim očima je bilo jedno bijelo uže opruženo i zategnuto kao kad vješaju čovjeka i on se po njemu primi-cao Hamu, plazio potrbuške, protiskivao se s očitim strahom da ne omakne u bezdan ispod sebe. To je bilo sve stoje Ham vidio u Garovim očima.

- Uzalud ti je, sve ti je uzalud, Gar - kazao je mirno Ham. Samo me još više ljutiš, Gar. Ne pozivaj me na čovjeka, na Boga, na ljubav, na merhamet. Ti si od mene načinio ovo što sam sada - ubojica, katil, šumnjak i bezumnik. Ne dotiči me se čovjekom kad si ti to davno ubiou meni. Jesi li ti, Gar, bio insanske sorte kad si mi silovao petnaestogodišnju sestru i ubio brata!? Šta si ti bio tada, Gar-Šišu? Kazuj!

- Bio sam pijan, Ham. Znaš da sam bio izvan sebe. Ništa nisam znao, ništa. Šejtan me je zaveo, znaj...

- Pa ko je kriv za sve, Gar? Reci, ko je krivac? - Ham je osjećao kako mu je kratka puška otežala u ruci, kako mu se tijelo, do maločas nategnuto kao luk strijele, polahko opušta, gubi

snagu. Umjesto dugogodišnje želje s kojom je vrebao čas da uhvati Gar-Šiša i da ga, kao što ga sad ima u ruci pred sobom udavi kao muhu, ili kao štene, sad je osjećao neku ravnodušnost i želju da s njim razgovara, da ga kori, umjesto da ga bije, da ga, ako bi se ikako moglo, izvuče od smrti pred kojom je sjedio na koljenima, ili da mu bar dopusti da se isplače, da ga vidi majušna kao zrno ječma, da svim tim mogućnostima opere svoju dušu...

Samo da nije rekao: "Budi čovjek, Ham". Samo daje prešutio tu riječ, možda bi se i pokupio, pljunuo mu u bradu, savio pušku u bensilah i izašao u noć, u nedoš, u nepovrat, u ludilo...

- Dragom Allahu sam molio milost za sve što si učinio, Ham. I za kadijinu ružnu smrt, i za...

- Kušaj, Gar! - viknuo je Ham-Dag. Kušaj, kurvin sine i ne moli za mene, za sebe moli! Za sebe moli; pušku je po-novo oćutio tešku, hladnu i on je snažno stisnuo za tankovijast vrat kao da davi Gar-Šiša.

Dizao je kuburu polahko prema Garovom licu i kroz bljedunjavo svjetlucanje pepeljastog gvozda i zlatne tračke nade koji su se odbijali od dva napeta horoza, Ham je ugledao ogromnu, žutu planinu Garova lica, pa dvije krilate ptice obrva, pa ravno polje čela, pa gustu šumu sijede brade, pa klanac njegovih stisnutih, ukočenih usana. Cijev kratke puške se polahko i prijeteći podizala prema toj žutoj, masnoj, znojem orošenoj poljani i Ham, prije nego što sastavi horoze kubure s kremenom i prahom fišeka, kroz kratak i glasan pucanj puške i jezičac plamena koji sunu iz obiju cijevi kroz bljuvotinu ljubičastog povjesma dima, ugleda kako se na Garovom čelu, taman pri samom ka-ruku, ukaza crvena pjega koja se u tren rascvjeta i otvori. Vidio je još kako oo Garovo tijelo presavi udesno i kako mu jedna ruka, da li lijeva, il' desna, krenu prema tom čudnom, rumenom cvijetu, koji i bijaše nešto najljepše što mu ostade u sjećanju al' ne stiže da ga dodirne, ubere, pomiriši; ruka se slomi negdje na pola puta i pade na serdžadu nekako žalosno.

Gledajući smrt ispred sebe, Ham naprečac shvati kako ostade sam, bezimen, prazan i bez ikog svoga; ni žene-osvete ne oćuti u sebi daga osokoli i osnaži kao stoje to ranije činila, niti da mu ko aferim izrekne što je dokrajčio bratova krvnika i sestrina unesrećitelja. Ni prasak puške nikog ne domami da ga napadne i da se brani do zadnjeg fišeka u preostaloj kratkoj puški. Ništa. Samo tišina. Šta je učinio? Može li ovom smrću oživjeti brata, vratiti obešćašćenoj sestri obraz i zdrav razum? Jedino što živo oćutkuje to je oštar miris baruta.

Nikad u životu nije bio tako usamljen kao te noći, ni preplašen tom samoćom kao sad.

Kao da je bježao od nekog strašnog, opasnog neprijatelja, Ham, preskačući po tri stepenika, spade u avliju, a zatim upade u busiju tamnog sokaka; išao je žurno, bezobzirice, napamet i bez ikakva cilja, i kad shvati da više nema kud, zastade kod Alajli-džamije i udišući kratkim dahom hladan zrak noći kasnog ljeta, napipa drugu kuburu u pojasu i hitro je izvadi; dok ju je prislanjao na vrelo čelo, sjeti se onog rumenog cvijeta što ga je spazio maločas na Garovom licu pa podešavajući cijevi puške na slično mjesto među očima, pritisnu...

U trunčicu sekunde, u onom njenom neizmjerljivom dijelu, dohvati mu razum žensku anteriju i jednu bijelu, pa zlatnu ruku, koja ga povuče nekud u čivitastu maglu.

Ujutru i njega i Gar-Šiša pokopaše izvan mezarluka, jer niko nije mogao dokazati da se nisu sami odmetnuli od života.

- Čudo nad čudima - govorili su ljudi. - Dva zakleta dušmana u jednoj noći sami sebi dokundisaše. Čudo, pravo čudo.